

DOI: 10.18523/2617-2607.2024.13.97-100

Кельман М. С.

<https://orcid.org/0000-0002-4393-4626>

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА КРІЗЬ ПРИЗМУ ДИСКУСІЙНОГО, ДОСЛІДНИЦЬКО-ДІАЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

Рецензія на монографію:

Козюбра, Микола. *Практична філософія права*.

Київ: Дух і Літера, 2024

Чергова наукова праця досвідченого й високоерудованого автора – професора Миколи Козюбри викликає зацікавлення не лише в професійному середовищі, а й в інтелектуальному читацькому загалі. Монографія «Практична

філософія права», яку презентуємо шановним читачам часопису «Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки», вийшла цього року в одному з провідних українських видавництв, чия книжкова продукція характеризується високими критеріями підходу до іменитої автури.

Одразу зазначимо, що безперечним творчим здобутком автора є те, що в монографії запропоновано оригінальну цілісну філософсько-правову концепцію трактування й висвітлення актуальних проблем сучасного загальнотеоретичного правознавства. Розрахована на доволі широку аудиторію, книжка містить не тільки інформацію про основи знань з філософії права, а й, як зізнається сам автор, побудована в проблемному, часто навіть дискусійно-провокативному стилі, що спонукає ще раз замислитися над низкою складних питань, пов'язаних з осягненням багатомірної, суперечливої і все ще утаємниченої природи права, відповіді на які сам автор хоч і намагався дати, проте претендувати на їх повноту і беззаперечність не може (с. 5).

Новаторським досягненням слід визнати й те, що автор віддає перевагу не так навчально-дидактичним, як дослідницько-діалогічним підходам, хоча водночас, звісно, використовує багатий власний досвід викладання дисципліни «Філософія права» студентам магістерської програми правничого факультету Національного університету «Києво-Могилянська академія» (с. 5).

У монографії поставлено низку складних, дискусійних питань, а саме: як визначити співвідношення філософії права й правознавства із наукою; навіщо потрібна філософія права

і чому її важливо опанувати юристам; чи має філософія права свій власний предмет; що споріднює в сучасних несакралізованих правових системах право з релігією; що таке право – реально існуючий об’єкт чи не розгадана досі соціальна загадка; чи існує право в реальності; чому право можна вважати соціально-історичною загадкою; яка визначальна, фундаментальна властивість права, що характеризує його сутність; чи є право і держава явищами однієї соціальної сутності; чи є право виключно результатом пізнання; як пояснити, що за відсутності права як емпіричного об’єкта, єдиного його розуміння, а нерідко й самого слова «право» в лексиконі багатьох народів, одні й ті самі юридичні проблеми в різних правових системах вирішують переважно однаково; судова правотворчість – це аномалія чи іманентна властивість правосуддя; цінність у праві, цінності права та власне правові цінності: у чому полягають відмінності між цими поняттями; яким є співвідношення права і моралі; що споріднює право з мистецтвом; чи існують суто національні принципи права; тощо.

Відповіді на ці та інші запитання, які автор спонукає шукати і студентів, і викладачів, і практикуючих юристів, не менш цінно порівнювати з тими відповідями, які він наводить для їхнього обґрунтування.

Рецензована праця – це результат філософських роздумів (звісно, із залученням напрацьованих багатьох філософів права минулого і сучасності) передусім правника з великим не тільки теоретичним, а й практичним досвідом. Звідси й виокремлення відповідних акцентів у ній.

Структурно книжка складається з чотирьох розділів. Перший розділ присвячений характеристиці спільних рис і відмінностей між філософією права, правознавством і наукою. Наступні три розділи хоч і стосуються, по суті, традиційних для філософії права проблем – онтології, гносеології та аксіології права, однак, на відміну від інших праць з філософії права, основний наголос роблять не так на суто філософських аспектах правової онтології, правової гносеології та правової аксіології (хоч у кожному з розділів розгляду правових проблем у контексті цих категорій передують короткий загальнофілософський нарис), як на демонстрації того, як працюють ті чи інші філософсько-правові надбання в названих сферах практично. Цінним є те, що запропоновано авторську версію практичної філософії права. Для підтвердження філософсько-правових теоретичних суджень у ній використано судові рішення, переважно конституційних судів,

зокрема одного з найбільш схильних до філософсько-правової аргументації – Федерального Конституційного суду Німеччини, а також практику міжнародних судів, передусім Європейського суду з прав людини (с. 19–20).

Автор справедливо звертає увагу на те, що викладання, особливо галузевих правових дисциплін, у юридичних навчальних закладах часто зводиться до дидактики, тобто доведення до слухачів та засвоєння ними відповідного обсягу усталених правових знань переважно нормативного характеру без належного загально-теоретичного і філософсько-правового осмислення цих знань у контексті сутнісних характеристик права та тенденцій його розвитку в сучасному світі. Це аж ніяк не заохочує до самостійного мислення, критичного аналізу чинного законодавства не тільки під кутом зору виявлення в ньому формально-логічних суперечностей, прогалин тощо, а й з ширших людиноцентристських, ціннісних позицій, власних розмірковувань над проблемами світоглядно-правового характеру (с. 15–17).

На цьому фоні, наголошує автор, філософія загалом і філософія права зокрема, сприймаються як надто суб’єктивні (мовляв, скільки філософів, стільки й філософій), неусталені галузі знання, які не дають однозначно визначених дефініцій, а конкретних рецептів розв’язання правових спорів і поготів. Хоч як прикро, таке сприйняття філософії властиве не тільки студентам і юристам-практикам, а й інколи й викладачам галузевих юридичних дисциплін, професійне формування яких відбувалося в руслі попередніх наукових традицій (с. 18).

Цілком слушною є позиція, яку автор слідом за деякими західними філософами права намагається обстоювати в цій книжці: законодавство – це ще не право, а лише необхідний інструмент та орієнтир для його знаходження під час розгляду конкретних правових ситуацій. Жодне, навіть найдосконаліше, законодавство (яке в сучасному житті трапляється дедалі рідше), з огляду на його абстрактність і знеособленість, передбачити всі особливості конкретної ситуації неспроможне. Визначальну роль у знаходженні права під час її розгляду відіграють нормозастосовувачі, передусім суд. Саме він, ухвалюючи обґрунтоване, неупереджене та справедливе рішення у справі, ставить останню крапку в пошуках права. Окрім законодавства, на такий пошук впливає безліч інших чинників, зокрема історичні традиції, психологічні властивості характеру українського народу, його ментальність, стиль мислення тощо.

У зв'язку з цим автор пропонує переглянути сформовані в попередні історичні епохи уявлення про право як сукупність юридичних норм, до того ж вони в умовах євроінтеграційних процесів значною мірою космополітизуються. У книжці наголошено на тому, що як універсальні, цивілізаційні й правосімейні принципи права, так і космополітизовані норми національного законодавства вкорінені в певний простір – специфічне українське середовище, крізь призму якого вони «пропускаються». У результаті відбувається їхня «українізація», яка певною мірою нагадує «китаїзацію», «японізацію», «індусизацію» тощо запозичених Китаєм, Японією, Індією та іншими країнами надбань європейської правової культури. Саме з огляду на це, а не на наявність у правовій системі України якихось особливих, унікальних і неповторних принципів права й суттєво відмінного від інших європейських народів законодавства, ми, очевидно, можемо говорити про існування особливого феномену – українського права поряд із правом англійським, німецьким, французьким, іспанським, китайським, японським тощо. У цьому сенсі українське право дуже нагадує українську філософію права, ще точніше – має свою власну національну філософію, яку уособлює його духовний, ідеальний вимір (с. 434).

Слід визнати слухність і важливість висновку автора про те, що мета філософії права полягає в тому, щоб піднятися над емпірикою, подивитися на складний світ права глибше і ширше, не обмежуючи його аналізом законодавства; зламати все ще поширений застарілий стереотип, згідно з яким фаховий юрист – це той, хто добре знає законодавство та вміє «виводити» з нього шляхом логічних операцій (дедукції) відповідні йому «законні» рішення. Юридичні тексти – це лише інструментарій, який, безперечно, потрібно використовувати, але це не означає, що вони самі по собі уже є правом.

На підтвердження автор наводить висловлювання відомого канадського філософа права професора Б. Мелкевіка: «...питання про право вирішується на практиці в реальному світі з людьми із плоті і крові й у підсумку являє собою завершення спору, який вирішується процедурним, дискурсивним, аргументативним, діалектичним шляхом за допомогою відповідного судового рішення» (с. 169).

Попри те що це висловлювання залишається дискусійним, подібних поглядів, як впливає з монографії М. Козюбри, дотримується багато закордонних правознавців, і їхня кількість поступово зростає.

У соціальних науках право розглядають як невіддільну частину культури, феномен, що виявляється не тільки в регулярних моделях поведінки, а й у загальноприйнятих системах переконань. Видатний німецький філософ І. Кант часто повторював у своїх лекціях, що Всевишній дарував людству найвище благо, і це – право. Наш самотній любомудр Г. Сковорода залишив у спадок цілісне філософське вчення, в основі якого – людське самопізнання як єдиний шлях до осмислення світопорядку, заснованого на цінностях, які втілює та захищає право. Ці заповіді адресовано цивілізованому людству.

Нам випало жити в час, коли праву належить виконати особливу місію в умовах безпідставно здійснюваного Росією воєнного злочину – агресії проти суверенної Української держави. Зухвале великомасштабне вторгнення, що насправді стало кривавою війною, хоч досі іменується «спеціальною військовою операцією», яку, за думом кремлівських стратегів на чолі з тираном, мало виправдати створене ними «право» як засіб жорсткої сили з метою поневолення народу, як чинник безпрецедентного знущання над правовими цінностями і правовими принципами міжнародного права. Водночас слід констатувати, що війна виявила непохитну згуртованість суспільства у всенародному спротиві ворогу. Безперечно, одним із ефективних чинників цього стало зростання рівня правосвідомості, на що істотний вплив має, як встановлено дослідженнями українських правознавців, імплементація здобутків природно-правового типу праворозуміння, за якого основний акцент робиться на праві як духовному феномені, на ідеалах справедливості, індивідуальної свободи, рівності, людській гідності, невідчужуваних правах людини та інших гуманістичних цінностях, тобто на відправних світоглядних засадах права, без яких воно просто немислиме.

Це ще раз підтверджує, що в умовах воєнного стану, коли йдеться про героїчний спротив ворогові, який посягає на суверенітет і територіальну цілісність України, на самовизначення її народу, коли йдеться про відстоювання ідентичності української нації, такі праці набувають ще більшої актуальності і ваги. Рецензована монографія є наслідком усвідомлення важливості українського загальнотеоретичного правознавства та його посестри – філософії права. Це внесок відомого вченого в загальнонародну боротьбу за незалежність нашої держави.

Обсяг монографії цілком відповідає масштабності дослідження, побудованого на залученні цінної інформації, представленої всебічно

та систематизовано, вигідно виділяє, зокрема, конструктивно умотивоване використання прикладів з практики Конституційного Суду України, з досвіду діяльності конституційних судів інших країн, зокрема одного з найавторитетніших з-поміж них – Федерального Конституційного суду Німеччини.

Слід зазначити, що, як і будь-яка наукова праця, це видання не позбавлене деяких дискусійних питань, що визнає сам автор. Коли замислюємося над сутнісними оцінками такого складного феномену, яким є право, то в цьому контексті чи не першою постає думка: а яким чином, коли і для чого ним було обдаровано людство? На жаль, наука досі не дала відповіді на подібні запитання, хоча багато науковців схильні вважати (і ми підтримуємо цю позицію), що саме релігія – духовна колыска права. У міркуваннях про співвідношення релігії та права без урахування глибинних духовних засад життя суспільства, що перебувають «по той бік» уявлень, про жодну свободу особистості, про жодні права людини і громадянина, а також про відповідальність та особисту вину (а отже, і правову традицію загалом) йтися не може.

У третьому розділі «Гносеологічні проблеми права, або Вчення про пізнання права» варто було б виокремити, що серцевиною, центральною частиною цього вчення є наукові положення стосовно вибору і застосування певних пізнавальних інструментів: підходів, методів, засобів такої діяльності. Інакше кажучи, йдеться про методологію дослідження явищ права.

Можна назвати й деякі інші дискусійні моменти монографії. Проте вони жодною мірою не применшують виняткової ґрунтовності та цінності результатів теоретичних узагальнень і висновків, зроблених М. Козюброю і репрезентованих ним у рецензованій праці. Автор, безперечно, має рацію, коли наголошує на потребі виходу за межі традиційних уявлень про державні нормативні акти як «вже-право» та пов'язує його з вирішенням конкретної ситуації, яка вимагає свого правового осмислення й артикульованої правової позиції, що ґрунтується на таких вихідних властивостях права, як справедливість, свобода, рівність і людська гідність. Адже те, що теорію флогістону було спростовано, не заважає нам користуватися вогнем безвідносно до того, чи віримо ми в буття вогню в сірнику. Так само й горіння права, спалахнувши в належний час, здатне зігріти, освітити шлях, допомогти вгамувати голод і захистити людство від очманілих нелюдів, сучасних варварів, творців поборників новітніх ересей на кшталт «рускаво міра».

Рецензоване видання – це модель розуміння не тільки права як феномену, а й світу загалом. Мова тексту – професійно вивірена, грамотна й доступна, про складне написано просто. Автор використовує аргументи, приклади, моделі роботи з думкою – школа аналітики, погляд з позиції цілого, критичне мислення. На наше переконання, таку книжку з цікавістю сприймуть не тільки студенти, викладачі, а й практики, до того ж не лише правознавці.

Mykhaylo Kelman

PHILOSOPHY OF LAW THROUGH THE PRISM OF AN ARGUMENTATIVE, RESEARCH AND DIALOGICAL APPROACH

Review of the monograph:

**Koziubra, Mykola. *Praktychna filosofia prava*
[*Practical Philosophy of Law*].
Kyiv: Dukh i Litera, 2024 [in Ukrainian]**

Матеріал надійшов 26.09.2024

